

การทำไร่หมุนเวียนและชีวิตเกษตรกรพื้นที่สูงทางตอนเหนือของลาว

การทำไร่หมุนเวียนในลาว สาเหตุของการตัดไม้ทำลายป่า จริงหรือไม่

การทำไร่หมุนเวียนหมายถึงระบบการเกษตรแบบหนึ่งและยังเป็นที่รู้จักในชื่อ “swidden” หรือ “ระบบ ตัดและเผา” เป็นระบบการเพาะปลูกในช่วงเวลาหนึ่งซึ่งเกษตรกรจะถากถางพื้นที่โดยการตัดต้นไม้ วัชพืช แล้วก็เผา โดยปกติหลังจากการเก็บเกี่ยว พื้นที่ไร่เก่าถูกปล่อยทิ้งไว้เพื่อให้พื้นที่เริ่มฟื้นความอุดมสมบูรณ์ พืชพันธุ์พื้นดินมาอีกครั้งจึงหมุนเวียนกลับมาใช้ประโยชน์ในพื้นที่เดิมอีกครั้งหนึ่ง

เนื่องจากมีการโค่นถางพื้นที่ ตัดต้นไม้และเผา การทำไร่หมุนเวียนจึงมักถูกมองว่าเป็นตัวการทำลายป่าไม้ อย่างไรก็ตามการทำไร่หมุนเวียน อาจถือได้ว่าเป็นรูปแบบเกษตรกรรมแบบยั่งยืน ถ้าหลังจากการเก็บเกี่ยวแล้วมีการปล่อยไร่เก่าทิ้งไว้ในเวลาที่เหมาะสม เพื่อให้พื้นดินเริ่มฟื้นความอุดมสมบูรณ์ พืชพันธุ์พื้นดินมาอีกครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา การดำเนินนโยบายที่ดินและป่าไม้ไม่มีความเหมาะสมกับการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบดั้งเดิม การที่จำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น การให้สัมปทานที่ดินเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ¹ ได้นำไปสู่การขาดแคลนที่ดินทำกินทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ จึงมีผลให้ผืนดินมักถูกทิ้งร้าง ไม่นานพอที่จะฟื้นฟูสภาพความสมบูรณ์ขึ้นมา การทำการเกษตรวิธีนี้นำไปสู่ความเสื่อมโทรมและการพังทลายของที่ดิน และกลายเป็นเรื่องธรรมดามากขึ้น

การทำไร่หมุนเวียน รากฐานของวิถีชีวิตของผู้คน

ในลาว ร้อยละ 80 ของประชากรอาศัยอยู่ในหมู่บ้านตามชนบท ตามสถิติของปี 2543 (2000) ประชากรในชนบท 25 เปอร์เซ็นต์ เท่ากับ 150,000 ครัวเรือน เกี่ยวข้องกับการทำไร่หมุนเวียน และถ้ารวมถึงการปล่อยไร่เก่าไว้เพื่อให้พื้นดินเริ่มฟื้นความอุดมสมบูรณ์นั้น ก็นับว่ากว่า 80 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่

เกษตรกรรมใช้ทำไร่หมุนเวียน (Roder 2001) ตามนโยบายการทำไร่หมุนเวียนของลาวในปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าจำนวนครัวเรือนที่เกี่ยวข้องกับการทำไร่หมุนเวียนมีจำนวนลดลง กระนั้นการทำไร่หมุนเวียนยังคงเป็นส่วนสำคัญในการผลิตอาหารของชาวลาวจำนวนมากโดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาศัยอยู่ตามพื้นที่ภูเขา

นอกจากการปลูกข้าวในพื้นที่สูงแล้ว การทำไร่หมุนเวียนยังปลูกข้าวโพดเป็นทิวแถว พืชกินหัวและถั่ว หลังการเก็บเกี่ยว เมื่อผืนดินคืนสภาพมาเป็นป่าขั้นที่สอง ก็จะมีพืชจำพวกหน่อไม้ เห็ดให้เก็บเป็นอาหาร และขายเป็นรายได้เพื่อการดำรงชีพ

เก็บข้าวโพดจากไร่หมุนเวียน

ในตอนเหนือของลาว ปกติการเกษตรกรรมบนพื้นที่สูงจะเริ่มปีใหม่ด้วยการเลือกพื้นที่เพาะปลูกราวเดือนมกราคม โดยเป็นปกติผู้ชายจะทำหน้าที่นี้ โดยจะเลือกพื้นที่ที่คิดว่าจะให้ผลผลิตที่ดี ใช้ประสบการณ์ที่สั่งสมมาพิจารณาอายุดินและอายุของป่าไม้ ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงมีนาคม จะเริ่มไถดินทางรั้วพืชตากไร่ ตากพืชพันธุ์ ก่อนที่จะเผาเพื่อเตรียมผืนดิน จะหยอดเมล็ดพันธุ์พืชในช่วงหน้าฝน ช่วงเวลานี้เป็นช่วงที่เมล็ดข้าวมีความเหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกที่สุด ปริมาณแสงแดดที่พอเหมาะ ความลาดชันของพื้นที่ให้เหมาะกับพืชที่จะปลูก ผู้หญิงจะเลือกว่าจะปลูกอะไร และเป็นผู้ลงมือปลูก ส่วนมากจะปลูกข้าวโพด พืชกินหัวและถั่ว ก่อนจะถึงช่วงเวลาเก็บเกี่ยวต้องมีการตายหญ้าและกำจัดวัชพืชซึ่งเป็นช่วงที่ใช้แรงงานมากที่สุด เดือนกันยายนถึงธันวาคมเป็นช่วงเวลาเก็บเกี่ยว

นอกจากนี้ การทำไร่หมุนเวียนยังมีความเชื่อมโยงกับความเชื่อและวัฒนธรรมของผู้คนอย่างลึกซึ้ง ตัวอย่างเช่น ในหมู่บ้านชาวกัมมุ แขวงอุดมไชยทางเหนือของลาว มีพิธีกรรมอธิษฐานภาวนาต่อผีก่อนที่จะมีการเลือกพื้นที่ ไถ ไถดิน เผา เลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวและเก็บเกี่ยว และจะทำอีกครั้งหนึ่งหลังจากการเก็บเกี่ยว โดยจะจัดขึ้นก่อนฤดูการเพาะปลูกอีกครั้งเพื่อฉลองปีใหม่และเพื่ออธิษฐานขอให้การเพาะปลูกได้ผลดี อุดมสมบูรณ์ในปีใหม่นี้

องค์ความรู้ ภูมิปัญญาของการทำไร่หมุนเวียน

พันธุ์ข้าวเหนียวแบ่งเป็น พันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตในระยะสั้น (ข้าวดอก) พันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตในระยะกลาง (ข้าวกลาง) และพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตในระยะยาว (ข้าวปี) และเมล็ดพันธุ์ข้าวได้ถูกส่งผ่านให้จากรุ่นสู่รุ่นภายในครอบครัว เช่นในหมู่บ้านหนึ่งในแขวงอุดมไชย มีเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตในระยะสั้น อย่างน้อย 3 ชนิด เมล็ดพันธุ์ที่ให้ผลผลิตในระยะกลาง 3 ชนิด และพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตในระยะยาวมากกว่า 12 ชนิด ได้ถูกส่งผ่านลงมาให้คนรุ่นสู่รุ่นตลอดเวลา การปลูกข้าวในช่วงเวลาที่ต่างกันหรือเปลี่ยนเวลาเก็บเกี่ยวเพื่อเป็นการป้องกันความเสี่ยงในการได้ผลผลิตต่ำ เช่น เนื่องจากความผันผวนของสภาพอากาศ เป็นต้น

พันธุ์ข้าวไม่สามารถเก็บไว้ได้นาน ดังนั้นจึงต้องปลูกข้าวหลายพันธุ์ในแต่ละปีและเก็บพันธุ์ไว้ใช้ใน ปีถัดไป ชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวว่า ข้าวที่ปลูกได้ผลดีในปีนี้อาจจะไม่ดีสำหรับดินหรืออากาศในปีหน้า ถ้าไม่มีพันธุ์ที่หลากหลาย พวกเขาก็เสี่ยงที่จะไม่สามารถรับมือกับปัจจัยต่างๆที่อาจเกิดขึ้นในปีถัดไป วิธีการนี้แสดงให้เห็นว่าคนในแต่ละรุ่นเรียนรู้การทำไร่หมุนเวียนให้ได้ผลดี ลดความเสี่ยงและเรียนรู้ที่จะเพิ่มเสถียรภาพของการผลิตพืชผล

ความหลากหลายทางชีวภาพของป่าขั้นที่สอง

ในพื้นที่ภูเขาสูงทางตอนเหนือของลาว การทำไร่หมุนเวียนมีระยะเวลาหมุนเวียน 5-10 ปี ชาวบ้านจะถางโค่นป่าขั้นที่สอง เผาไร่ เตรียมที่เพื่อเพาะปลูก เมื่อทำการเก็บเกี่ยวแล้วก็จะทิ้งร้างให้ที่แปลงนั้น (ไร่ชาก) ได้ฟื้นฟูสภาพประมาณ 2-3 ปี ประมาณ 1 ปีหลังจากนั้น พื้นที่นั้นก็จะมีหญ้าขึ้นสูงจนเป็นป่าขั้นที่สอง ให้ผลิตผลจากป่าเช่น หน่อไม้ ให้เก็บมาเป็นอาหาร หลังจากหลายปีผ่านไปที่สามารถเก็บของเล็กๆ น้อยมาเป็นอาหารบ้าง จนป่าเริ่มฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์กลับมาจนมีความอุดมสมบูรณ์เพียงพอ ชาวบ้านก็จะกลับการทำไร่ในที่ผืนนั้นอีกครั้ง

หน่อไม้จากป่าขั้นที่สอง

ป่าขั้นที่สองที่มีผลมาจากการทำไร่หมุนเวียนเป็นบ้านของพืชและสัตว์ป่าหลายชนิด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพื้นที่และลักษณะของป่า ผลิตผลจากป่าที่สามารถหาได้จากป่าขั้นที่สองนี้ยังจำเป็นต่อการดำรงชีวิตและวิถีชีวิตชาวบ้าน บางครั้งของป่าเหล่านี้สามารถเป็นอาหารแทนข้าวและสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้าน มีพืชบางชนิดที่สามารถเติบโตได้แต่เฉพาะในป่าขั้นที่สองเท่านั้น การที่ป่าขั้นที่สองเป็นผลดีมาจากวิธีการทำไร่หมุนเวียน และช่วยสนับสนุนการดำรงชีวิตของเกษตรกรบนพื้นที่สูงอาจสามารถเรียกว่า “ซาโตยามา” ในภาษาญี่ปุ่นหมายถึง ภูเขา ป่าไม้ และทุ่งหญ้ารอบหรือใกล้หมู่บ้านที่จำเป็นวิถีชีวิตชาวบ้าน

ป่าขั้นที่สองเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชาวบ้าน เป็นบ้านของต้นไม้ พืชชนิดต่างๆ หญ้าธรรมชาติ หน่อไม้นานาชนิด เห็ด หัวมัน สัตว์หลากหลายชนิด เช่น กระรอก หนู กระทั่งหมูป่าก็มีให้ล่า เมื่ออาหารหลักคือข้าวหมดลง ชาวบ้านก็จะเข้าป่าหาอาหาร พวกหน่อไม้ หัวมันเพื่อประทังความหิว นอกจากนี้ป่ายังเป็นแหล่งพืชสมุนไพรจำนวนมาก แก้อาการปวดหัว ปวดท้อง ปวดประสาท หรือแก้ปวดฟัน บ่อยครั้งที่ป่าขั้นที่สองถูกมองว่าเป็นแค่ผืนดินรกร้าง หรือป่าเสื่อมโทรมจากคนภายนอก อย่างไรก็ตาม พุ่มไม้ที่ดูรกชัฏเหล่านี้กลับเป็นแหล่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพและช่วยเกื้อหนุนการดำรงชีวิตของผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียง

ผลิตผลจากป่าขั้นที่สองเหล่านี้ยังเป็นแหล่งรายได้ที่มีค่าสำหรับชาวบ้าน จะพบว่านอกจากพืชผักที่เพาะปลูกแล้ว ยังมีพืชจำพวกที่เก็บมาจากป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด หัวปลี วางขายที่ตลาดในหมู่บ้าน พ่อค้าคนกลางก็เข้ามาซื้อพวกกระวาน ข่าป่า (เมืองไทยปลูกข่าหลายชนิด) กระดาษสาใช้เป็นวัสดุทำกระดาษ และหญ้าเสื่อใช้เป็นวัสดุในการทำไม้กวาด

การเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมและการทำไร่หมุนเวียน

พื้นที่ทำไร่หมุนเวียนเป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญของเกษตรกร รัฐบาลลาวมองว่าการทำไร่หมุนเวียนเป็นการทำลายป่าไม้และได้พยายามทุกวิถีทางที่จะลดพื้นที่การทำไร่หมุนเวียนให้หมดไป แต่ในขณะที่ผลักดันนโยบายดังกล่าว รัฐก็ไม่ได้พยายามหาทางเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรหรือสร้างงานและโอกาสการจ้างงาน การกำจัดการทำไร่หมุนเวียนถูกป่าวประกาศออกไปว่าเป็นเป้าหมายสูงสุด โดยการบังคับย้ายชาวบ้านออกจากพื้นที่ การขัดขวางชาวบ้านไม่ให้ใช้พื้นที่เหล่านี้เป็นต้น และทำให้ชาวบ้านสูญเสียวิถีชีวิตของตนเอง

ในขณะเดียวกัน หลายปีที่ผ่านมาการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพิ่มมากขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ยางพารา ยูคาไรปต์ส กระถินดอยใช้สำหรับทำเยื่อกระดาษ ต้นปาล์มปลูกในเชิงพาณิชย์ มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพดเพื่อเป็นอาหารสัตว์ การปลูกพืชเชิงเดี่ยวเป็นการเพิ่มผลผลิตเพื่อการพาณิชย์เป็นหลัก แต่การปลูกและเก็บเกี่ยวพืชซ้ำๆ กันทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมา รวมทั้งปัญหาดินเสื่อมสภาพ และเสี่ยงกับความมั่นคงทางอาหารของคนในท้องถิ่น ในลาว พื้นที่เพาะปลูกไร่หมุนเวียนได้ถูกเปลี่ยนไปปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น ผลที่ตามมาคือดินมีการเสื่อมสภาพและมีการใช้ยาฆ่าแมลงมากขึ้น

ด้วยจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น นโยบายการจำกัดการทำไร่หมุนเวียนของรัฐและการขยายตัวของ การปลูกพืชเชิงเดี่ยว ทำให้พื้นที่สำหรับการทำไร่หมุนเวียนลดลง สิ่งที่เกิดขึ้นในขณะนี้คือ ชาวบ้านหมุนเวียนกลับมาทำไร่ในผืนดินเดิมเร็วขึ้น ทำให้ผืนดินไม่มีโอกาสฟื้นคืนสภาพที่เหมาะสมในการที่จะทำไร่ อีก เพราะผืนดินต้องการเวลาที่จะให้ธรรมชาติเยียวยา จึงเป็นผลให้ดินเสื่อมสภาพมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและการทำไร่หมุนเวียน

การขยายตัวของปลูกยางพารา

การพังทลายของหน้าดินในไร่ข้าวโพด

ค่านิยมของการทำไร่หมุนเวียน คือการทำการเกษตรกรรมที่มีการถางโค่นพืชพันธุ์ และเตรียมพื้นที่สำหรับการเพาะปลูก การทำเช่นนี้เป็นการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์สู่บรรยากาศซึ่งถือเป็นการทำให้เกิดภาวะโลกร้อน ในลาว เมื่อมีการอภิปรายเพื่อวางแผนแม่บทรับรองการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

ระหว่างประเทศ REDD (ลดการปล่อยก๊าซจากการตัดไม้ทำลายป่าและป่าเสื่อมโทรม) การทำไร่หมุนเวียน มักจะถูกหยิบยกขึ้นมากว่าเป็นสาเหตุหนึ่งของการทำลายป่า

อย่างไรก็ตาม ผู้เชี่ยวชาญและองค์กรที่เชี่ยวชาญในประเทศนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าในเอเชียการขยายตัวของการทำไร่หมุนเวียนไม่ได้เป็นสาเหตุหลักในการทำลายป่าและปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์สู่บรรยากาศ แต่การเปลี่ยนป่าธรรมชาติให้เป็นป่าอุตสาหกรรมหรือพื้นที่การเกษตรต่างหากที่เป็นสาเหตุ (FAO et al. 2008) นอกจากนี้ในลาวการเคลียร์พื้นที่เพื่อสร้างเขื่อนพลังน้ำขนาดใหญ่ การพัฒนาการทำเหมืองและการสร้างถนน ยังเป็นอีกสาเหตุหลักของการทำลายป่าไม้

จากการศึกษาวิจัยยังแสดงให้เห็นว่าในการทำไร่หมุนเวียน ถ้าช่วงเวลาในทิ้งไร่ชากให้ได้พักฟื้นมีความเหมาะสม จะสามารถดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์มากกว่าพืชที่ปลูกตามฤดูกาลหรือฝืนป่าที่ปลูกเพื่ออุตสาหกรรม (Erni 2009)

ถ้าแผนแม่บทรองรับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศมีการประกาศใช้โดยไม่ได้คำนึงถึงการทำการเกษตรของคนในท้องถิ่น นอกจากจะมีผลทำให้ชาวบ้านมีความยากจนลงไปอีก ยังจะทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพที่เกิดขึ้นในป่าชั้นที่สองหมดไป เป็นการทำลายมากกว่าอีกต่างหาก

ขนาดของการทำไร่หมุนเวียน

ในการทำไร่หมุนเวียนนั้นถ้าทำด้วยการทิ้งไร่ชากให้พักฟื้นให้พืชพันธุ์มีเวลาพอเพียงที่จะเจริญเติบโต จะเป็นวิธีการอย่างยั่งยืน ช่วยปกป้องป่าไม้และมีส่วนทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพด้วยเหตุนี้ การทำไร่หมุนเวียนจึงเป็นมีบทบาทที่สำคัญที่จะทำให้เกิดความมั่นคงทางอาหารแก่ประชากรในภูมิภาคนี้และการเกิดความหลากหลายทางชีวภาพในป่าชั้นที่สอง ดังนั้นน่าจะทำการทบทวนว่าเป็นผลดีมากกว่าผลเสีย

ในขณะเดียวกัน หลายปีที่ผ่านมาที่ดินสำหรับการทำไร่หมุนเวียนลดลงทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เช่นกรณีรอบเวลาการหมุนเวียนการทำไร่สั้นลงทั่วทั้งภูมิภาค การพัฒนาเหล่านี้ถูกผลักดันจากปัจจัยทั้งภายใน เช่นการเพิ่มจำนวนประชากร ชาวบ้านเปลี่ยนไปปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้น รวมทั้งปัจจัยภายนอก เช่น โครงการย้ายหมู่บ้านของนโยบายการลดการทำไร่หมุนเวียนของรัฐบาลลาว โครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ การปลูกป่าเพื่ออุตสาหกรรม

มันสำคัญมากที่การใช้ประโยชน์จากป่าและวิธีการทำเกษตรกรรมของชาวบ้านน่าจะถูกนำมาพิจารณาในตัดสินใจในการดำเนินนโยบายการใช้ที่ดินและป่าไม้ หรือดำเนินการโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือเอกชน การประกาศใช้แผนแม่บทรองรับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เช่น REDD ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการใช้ประโยชน์ที่ดินของประชาชนในท้องถิ่นและการทำไร่หมุนเวียน

รัฐบาลลาวได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านเปลี่ยนไปปลูกพืชเศรษฐกิจแทนการทำไร่หมุนเวียน แต่ว่าข้อมูลเกี่ยวกับความผันผวนของราคาผลผลิตในตลาด และผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมกลับไม่ได้แจ้งให้ชาวบ้านได้

ทราบ ผลก็คือการจำกัดการทำไร่หมุนเวียนและส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำให้ความมั่นคงทางอาหารของชาวบ้านลดลง และมีการทำลายสิ่งแวดล้อมมากขึ้น อะไรคือความสำคัญที่สุด ไม่ว่าจะมีการทำไร่หมุนเวียนต่อไปหรือจะทำการเกษตรแบบอื่นๆ ก็คือการที่ชาวบ้านได้เลือกใช้ประโยชน์ที่ดินตามที่เขาคิดว่าเหมาะสมที่สุดกับบริเวณที่อาศัยอยู่

เอกสารอ้างอิง

Erni, C. 2009. Shifting Cultivation and Climate Change. Bangkok, Thailand: International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA).

Food and Agriculture Organization (FAO), United Nations Development Programme (UNDP), and United Nations Environment Programme (UNEP). 2008. UN Collaborative Programme on Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation in Developing Countries (UN-REDD): Framework Document 20 June 2008. <http://www.cbd.int/doc/meetings/tk/redd-ilc-01/other/redd-ilc-01-un-en.pdf>

Roder, W. 2001. Slash-and-Burn Rice Systems in the Hills of Northern Lao PDR: Description, Challenges, and Opportunities. Vientiane, Lao PDR: International Rice Research Institute (IRRI).

Simana, S, and E. Preisig. 2003. Kmhmu' Livelihood: Farming the Forest. Vientiane, Lao PDR: Institute for Cultural Research.

ซาโตมิ ฮิกาชิ (Satomi Higashi)

¹ เรื่องการให้สัมปทาน รัฐให้บริษัทเอกชนเช่าที่ดิน ให้สิทธิในการใช้ที่ดินระยะยาวราว (20 ถึง 50ปี)เพื่อวัตถุประสงค์ในการพัฒนาและธุรกิจ